

SOBRE EL MER I MIXT IMPERI ALS SENYORIUS FEUDALS DE LA CATALUNYA VELLA (SEGLE XIV)

CORAL CUADRADA

«... diu sant Agustí així: “Com pot dir lo príncep que ell servesca a Déu ab ver temor, si ell no veda ne puneix les coses qui es fan contra la llei e manament de Déu?” Car lo rei, en quant hom, serveix a Déu atenent a si mateix que vaja ab veritat e feelment a Déu, mas en quant rei açò no basta, car és tengut de fer servir-ho als altres, e de punir-los-en si no ho serven».

Francesc Eiximenis: *Lo Crestià*

Introducció

El tema del mer i mixt imperi no ha estat suficientment abordat pels historiadors catalans dedicats a l'Edat Mitjana, a causa potser que pocs d'ells s'han dedicat a la història agrària i a l'anàlisi dels senyorius. Per a tal fet, les estructures del poder dominant i llurs vinculacions amb la reialesa, des d'una òptica més d'interrelació que de conjuntura política, així com les conseqüències de major o menor opressió sobre els pagesos en el si dels senyorius, són gairebé inexistents. Però aquest aspecte ja havia merescut la nostra atenció amb anterioritat; i quan tornem a estudiar aquests

punts i d'altres de concomitants,¹ analitzant fonts diverses que encara no havíem utilitzat, el problema sorgeix altre cop amb força: pler de punts obscurs encara per resoldre. Conscients que representa un tema difícil i confús, ara i al mateix segle XIV, en què la indefinició era evident i, tal vegada, potser gairebé provocada, creiem oportú, amb motiu d'aquest homenatge, aportar les nostres dades i la nostra més recent reflexió.

Per portar a terme el nostre estudi hem emprat diferents tipus de fonts d'arxius diversos, publicades i també inèdites. Hem treballat sobretot a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, al de la Catedral de Barcelona i a l'Arxiu Patrimonial del marquès de Barberà, al castell de Vilassar de Dalt. En el primer prenem informació dels Registres de Cancelleria i de les Corts d'Aragó, València i Principat de Catalunya. Del segon vénen aportacions documentals de les sèries de pergamins anomenades *Diversorum*: del tercer, finalment, provenen dades del fons en pergami que cataloguem en aquests moments.²

El mer i mixt imperi

Abans de tot, caldria definir de la forma més acurada possible el que hem d'entendre com a mer i mixt imperi. Donar una definició concreta d'allò de què parlem és una necessitat imperiosa, per no perdre'ns en divagacions absurdes, malgrat que els subjectes per analitzar apareguin força vegades com a extraordinàriament conflictius. Si d'una banda el documentat estudi de Ferrer i Malloll³ detalla les atribucions corresponents a la jurisdicció civil i criminal amb relació amb el mer i mixt imperi, de l'altra l'Usatge XCIV⁴ ens especifica les penes: trencar peus i mans, arrencar els ulls, empresonar per llargues durades i, si fos el cas, arribar a l'últim suplici, penjar els cossos dels delinqüents. Diu Hinojosa⁵ que un dels trets característics de l'Edat Mitjana, i també de la Moderna, és de considerar l'administració de justícia no com una funció que tan sols pot i ha de ser exercida pel poder públic, sinó com un dret útil i arrendable per part de l'Estat a favor dels particulars. Aquestes jurisdiccions eren en extrem lucratives per als senyors, com la justícia ordinària ho era per al sobirà per la utilitat i el guany que li reportaven els drets judicials. Com que eren una important font d'ingressos, els conflictes de jurisdicció i els litigis a què aquests donaven lloc foren la cosa més freqüent a l'Edat Mitjana, i se'n procurava la solució mitjançant acords entre els senyors.

Cal, però, començar per no generalitzar de forma abusiva. Si ens referim als senyoriis, hem de delimitar, necessàriament, les diferents formes que n'existien al Principat català al període medieval. En primer lloc, hi havia les baronies de plena jurisdicció, com els comtats de Pallars, Urgell, Empúries, absorbits pel comte de Barcelona al segle XIII. En segon lloc, els senyoriis representats pels castells termenats, com per exemple el vescomtat de Cabrera. En tercer lloc, les noves concessions i infeudacions per venda, de les quals tenim representacions als castells de Sant Vicenç/Vilassar i Mataró, entre d'altres. En darrer lloc, les quadres, contingudes en molts d'aquests castells termenats, rastre d'antigues *dominicature* d'aloers o cavallers, amb jurisdiccions molt limitades.

Segons J.M. Pons i Guri,⁶ la potestat normativa del baró o senyor feudal depenia de fins a on arribava el seu *imperium*, és a dir, fins a quin punt tenia atribucions de caire judicial. Aquests graus de jurisdicció provenien del dret romà, i s'anomenaven *merum et mixtum imperium*.⁷ Segons els tractadistes medievals, el mer imperi significava el grau superior de jurisdicció; el mixt, una jurisdicció menys important.

A partir d'arbitraments de 1304-1377, al mer imperi se li atribueix el corresponent a crims públics. Aquests eren els següents: lesa majestat, falsa moneda, adulteris, bausia, homicidi —amb armes i amb veri—, parricidi, furts i apropiament de diner públic, falsificació o ocultació testamentària. Actes de força o violència amb armes, comprar o vendre vegueries, batllies i altres oficis públics per diner. Sostracció de diners pels oficials en concepte de llur ofici o en concepte de falsedat d'escriptures, crims de sospitació de tutors, prevaricacions, furts privats importants, furts majors o menors comesos per hostalers, amos de naus, nauzers, mariners o estrangers. Lladres de camins, injúries i libels famosos, pintures i cançons que portin infàmia, violació i tencament de sepuleres, rebre criminals, bandejats o donar-los qualsevol ajuda. Crim de *stabilionatus* o vendre una cosa venuda amb anterioritat, destrucció de mercaderies o vitualles. Arrencament o mutació de termes de castells, parròquies o viles, alterar moneda i falsificar mesures. Agressions personals de les quals pugui venir la mort, mutilació de membres o pèrdua del seny, ferides en general i percussions que provoquin vessament de sang, blaus, i «tocament de nas» —bufets— que facin sortir sang.

El mixt imperi, en canvi, atorgava la jurisdicció sobre les reclamacions per restitució *in integrum*, a favor de menors, ciutats o viles, esglésies, incapacitats i absents en servei de la república, per guerra, captiveri o legació. Nomenaments de tudors i curadors, tant de menors o pubills com de bojós, absents i herències jacents. Rebre fermes de dret, emancipacions, insinuació de donacions, autoritzar vendes de béns vacants, declaracions de benevisos, bans d'hortes i vinyes, baralles encara que fossin amb exhibició d'armes, mentre no hi hagués cap mort o ferit—, els ribatges en llocs de mar, i la coerció civil en general en reclamacions patrimonials i dineràries. Alguna vegada, no sempre, hom desglossa del mixt imperi el que en deien jurisdicció simple, com les causes pecuniàries entre persones privades sobre deutes, predis, cases, masos, camps i vinyes, préstecs, comandes, dipòsits, comodats, compra-vendes, lloguers, establiments o altres contractes, acció possessòria, hipotecàries, reals, mixtes i gestió de negocis aliens.

La jurisdicció civil i criminal

Això pel que fa a les atribucions de caire jurisdiccional per a cada un dels imperis considerats. Com a conseqüència del gaudiment del mer imperi, el baró que el tenia podia imposar penes de mort i, per tant, col·locava les forques al seu senyoriu. Podia mutilar membres, desterrar, fustigar i exposar els delinqüents al costell, un altre instrument de càstig del qual juntament amb les forques, tractarem més endavant. Podia, a més, fer córrer als malfactors la vila o terme amb estovament i emprisonament, així com imposar les penes que cregués convenients, segons els delictes comesos, amb la possibilitat de reduir les penes corporals a multes pecuniàries, a voluntat del feudal.⁸ Controlar: aquest és el veritable símbol del senyoriu, i tota l'autoritat material dependrà d'això, del major o menor control que el senyor pugui exercir sobre els seus homes. Ja a l'Alta Edat Mitjana, abans de la frontera de l'any mil, Bonnasie calcula que, a Catalunya, els litigis que devien ser dirimits pels castlans consistien, en més de les tres quartes parts, en problemes de propietats, cosa que representava la font més important de guanys.⁹ Lògicament, són els casos d'inaudat i, qualsevol que sigui el destí personal del condemnat, els casos anomenats de sang són els que poden omplir de sobte el tresor del senyor,¹⁰ és, doncs, aquesta

la jurisdicció que l'interessa més, ja que, alhora, encarna també el dret públic, del qual la forca serà l'emblema.

A més de poder gaudir de mer i mixt imperi, els castells termenats tenien també la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa. La jurisdicció és el poder o legítima autoritat per governar i posar en execució les lleis, declarant i aplicant el dret, mentre que l'imperi, com hem vist més amunt, és la facultat d'usar la coacció i coerció per fer respectar les lleis i complir les decisions de les autoritats.¹¹ La jurisdicció criminal podia ser exercida en diferents graus; la baixa tractava de l'actuació contra els lladres, mentre els crims de major entitat estaven reservats a l'alta, íntimament lligada al mer imperi; en canvi la civil es corresponia amb la facultat sancionadora del mixt imperi. Nogensmenys, els límits entre les diferents parcel·les de jurisdicció i d'imperi no eren gaire clars, i els cavallers demanaven a les Corts que declarassin quines coses pertanyien a la jurisdicció civil, entre els greuges presentats a les de Perpinyà el 1350-1351.¹² Així, expressen llur inconformitat en el cas que algú domiciliat en lloc de jurisdicció senyorial, després d'haver comès un crim i per tal fet bandejat, trobi acull en les ciutats, on passats l'any i dia serà fet ciutadà. A continuació, diuen que si el bandejat vol entrar a llurs senyories amb les seves mercaderies o per altra qualsevol raó, els senyors no poden prendre'l, car la ciutat es posarà al seu costat enfrontant-se al feudal, usant els seus privilegis; per acabar amb les següents paraules: «perque placia a la Cort que deie suplicar al Senyor Rey que en aquesta cosa se prena remey covinent e que cascun puxa usar de son dret e los crims no romanquen impunitos per contradicció de negún, ne per sobreria, en tal manera que aquell qui aytal malícia farà, sia ponit en persona e béns, per tal que sia exempli als altres».

Un cas particular: Pere des Bosc

L'enduriment senyorial provocat per les dificultats degudes a la crítica conjuntura econòmica derivada de la crisi del segle XIV, junt amb la introducció en el món rural de nous tipus de mentalitat burgesa, vindrà a empitjorar notablement la situació. El senyor feudal és, en certa manera, el protagonista de tot un conjunt de relacions existents entre el sòl com a instrument de producció i la societat pagesa, en les quals la idea de profit o guany econòmic és marcada per un substancial desinterès característic de la noblesa, atenta sobretot al poder i al control físic dels homes.¹³ Però aquesta concepció canvia amb la irrupció de la mentalitat de benefici, pròpia del patriciat urbà, quan aquest, a la Baixa Edat Mitjana, es fa amb el control de molts senyories i els gestiona segons la seva pròpia òptica.¹⁴ Dins d'aquest context, els nous propietaris intentaran acaparar del rei tot tipus de privilegis i, entre aquests, els més preuats, com el mer imperi i l'alta jurisdicció.

Un exemple concret ens el dona Pere des Bosc, ciutadà de Barcelona i escrivà racional, l'ascens del qual, com el d'altres funcionaris, va lligat de forma molt estreta a les dificultats de la monarquia.¹⁵ Efectivament, el febrer de 1343, el rei Pere el Cerimoniós havia declarat culpable d'incompliment de vassallatge i conspirador Jaume III de Mallorca,¹⁶ i per dur a terme l'empresa de reincorporació d'aquell regne va haver de demanar ajut financer. No cal ni dir que, entre els prestadors, tindrien un paper rellevant els consellers i escrivans, els quals en traurien, més tard, beneficis ben profitosos. Dins de l'administració militar, l'escrivà de ració tenia una importància fonamental, ja que havia d'intervenir en els pagaments de les soldades, alhora que vetllava perquè es remuneressin els serveis prestats, aspecte aquest que constituïa un dels afers centrals de l'Administració.¹⁷

Pere des Bosc, tot acomplint aquesta funció, activà les accions contra el regne de Mallorca. D'aquesta manera, el 31 de juliol del mateix any, l'escrivà advertí el governador de l'illa que no insistís sobre els deutes de Pasqual Fornit, car prestava el servei de conduir l'avitualment per a l'exèrcit.¹⁸ Però aquesta no serà l'única empresa militar en la qual al seu càrrec i corresponents al concepte «acorriments» extraordinaris,¹⁹ comprovem com des de 1343 fins a 1347 col·labora en les expedicions contra Mallorca; el 1344 al Rosselló enfront del rei mallorquí; el 1355 a Sardenya; el 1356 i el 1357 a València; del 1358 al 1361 en la guerra contra Castella i en les expedicions a les fronteres d'Aragó per aquesta causa; ocupant-se dels sous dels homes que serveixen el rei contra Castella i Navarra, com també de les forces d'infanteria.²⁰

El 1352, compra la jurisdicció dels castells de Sant Vicenç i Vilassar, al comtat de Barcelona,²¹ i aquest representa el principal objectiu d'inversió dels guanys obtinguts amb anterioritat. Pere des Bosc adopta una voluntat ferma d'assolir l'estament social superior, el del *dominus*, per tot el que comporta de prestigi personal. A conseqüència de la seva formació, l'organització del senyoriu anirà dirigida vers un control rigorós sobre els homes i una regulació econòmica a la recerca evident del profit i el benefici,²² però, ateses la seva ambició i la seva mentalitat, el seu comportament endurirà les relacions senyor/vassalls, que abans mai no havien estat tan feudalitzades. Els serveis prestats a la monarquia, *serviciis per vos nobis in diversis actis fideliter impensis*, li propiciaren una veritable acumulació de privilegis, entre els quals la concessió de mer i mixt imperi *et omnimodam aliam jurisdictionem*, en lliure i franc alou, com a compensació especial pels diners deixats per poder portar a terme la guerra contra Castella.²³ Aquest és un cas dels nombrosos als quals el rei hagué de recórrer per fer cara, a les elevades despeses. En conseqüència, optà per vendre i alienar castells, viles i llocs, jurisdiccions i altres drets que només competien a la Corona. Aprofitant el moment, i trobant-se també al mig d'aquesta problemàtica, Pere des Bosc trobà l'oportunitat de fer-se, per 12.000 sous, amb la jurisdicció alta i baixa, civil i criminal, i el mer i mixt imperi.

A partir d'aquesta concessió, el feudal i els seus homes, els seus oficials i els seus successors podran, als seus castells, parròquies i termes, exercir els drets que en provenen amb absoluta llibertat. Així, castigaran els malfactors, criminals i culpables, *punirentur malefactoris criminosi et culpabiles*, i tindran únicament sota la seva autoritat les forques, perxes i altres signes de fusta i pedra que expressin el mer imperi i l'alta jurisdicció. Podran penjar els reus, executar, tallar mans i peus i castigar als condemnats amb penes majors i menors, i reduir-les, com ja assenyalàvem abans, a multes en diner quan així els plaurà.

A l'època de més gran dificultat financera per a la Corona, entre els anys 1353 i 1358, moment en el qual es desfermaren les guerres contra Gènova i Castella, predominava la venda a carta de gràcia. En realitat, es tractava d'un empenyorament, que adoptava la forma d'una venda per donar més garanties als creditors de la Corona, els quals podien disposar d'aquesta manera dels béns adquirits al Patrimoni com a cosa pròpia, i aprofitar-se de les rendes que aquells produïssin, rendes que representaven els interessos del capital prestat. L'element més característic d'aquesta mena de contracte és el document complementari, la carta de gràcia, compromís notarial signat pel comprador mitjançant el qual s'obligava a tornar a vendre a la Corona els mateixos béns que li havia comprat i al mateix preu, en el moment que el venedor desitgés.

Aquest fou el sistema emprat en la venda del mer imperi a Pere des Bosc. Atenent el pacte convingut amb el rei, sobre la lluçió i redempció de la venda convenen que quan li torni el preu fixat, és a dir, els 12.000 sous, sense empara, deducció, compensació i assignació, haurà de restituir la compra, i al mateix moment es tornarien els instruments notariais.²⁴ Quan Pere III, deu anys més tard, aconsegueix redimir la venda i recuperar el mer imperi i l'alta jurisdicció, restituint el preu acordat, Pere des Bosc es veié obligat a retornar-li els drets, i restaren tan sols en el seu poder el mixt imperi i la jurisdicció civil. Conseqüentment, en efectuar la revenda per lliure i franc alou, el primer pas serà derruir les forques,²⁵ que hem trobat documentades en escriptures del tres-cents.²⁶

Els elements repressius i de càstig

Les forques estaven situades just a la línia divisòria entre un i altre senyoriu, o sia, es col·locaven marcant les llindees, en llocs elevats, perquè tothom pogués veure-les amb facilitat.²⁷ Normalment eren de fusta, tan sols alguna vegada les documentem d'altres materials, com pedra i calç. De tal manera les fa construir el comte d'Empúries el 1312 al castell d'Albons, en clar enfrontament amb el rei Jaume, que per mitjà del seu veguer, les havia derruït i cremat; per aquest fet, erigeix les noves forques *non solum de fuste set de lapide et de calce*.²⁸

El segon instrument de càstig era el costell, consistent en pals o columnes de pedra on hom lligava el qui era mereixedor de la vergonya pública; a tall de comparació, era la traducció catalana del «*rollo*» o la «*picota*» castellana. La seva ubicació era a l'entrada de les poblacions, i el seu ús era castigar els delinqüents amb penes corporals, pegant-los amb fustes, privilegi reial que obté Pere des Bosc l'any 1354,²⁹ on queda de forma ben clara la seva funció: fustigar els malfactors, assotar i flagel·lar. Els elements distintius del costell eren l'espasa, la maça i la destral, que allí es posaven, com consta a l'acta notarial d'erecció de forques i costells, el 16 d'octubre de 1360: *poserunt dicta gladium et «maçera» et «destral» in «custello», presentibus testibus supradictis...*³⁰

Hem de pensar que la possibilitat o no d'erigir el costell era donada pel tipus d'imperi que el castell termenat tenia. Sembla acceptat que quan es tractava de mer i mixt imperi hom podia aixecar forques i costells, però en alguns moments, sobretot a causa de la revenda del mer imperi, Pere des Bosc no gaudia d'aquest dret, i el que sabem certament és que continuà mantenint els castells a cada una de les seves parròquies. Intentar avaluar quan i com es concedia la llicència per tenir aquest instrument de càstig complica extraordinàriament la problemàtica, tan confusa ja a l'època.

Com a exemple de la incertitud existent sobre aquest tema, podem oferir, com a comparació, el que s'esdevenia a d'altres senyorius similars als dels castells de Sant Vicenç i Vilassar, de Pere des Bosc. En aquest sentit, analitzarem les al·legacions d'un sentència del 1324³¹ corresponents al litigi entre el batlle del castell de Tona i el veguer del comtat d'Osona sobre el costell, *costellum sive costell*, la possessió del qual defensa el batlle contra el veguer. Bernat de Flor, el batlle, exposa el fet que hi ha innombrables robatoris, que es produeixen quotidianament, i, per tant, considera el seu deure condemnar els lladres com a exemple per frenar els malfactors, els quals s'abstindrien per la por de la pena. Fixem-nos que es tracta de la mateixa raó donada pels rics homes i cavallers a les Corts Generals el 1350: «... en tal manera que aquell qui aytal malícia farà, sia ponit en persona e béns, per tal que

sia exempli als altres». En relació amb la utilització dels instruments de càstig no solament per reparar els crims sinó també per actuar sobre la societat de forma coercitiva, veiem com el rei es dirigeix al seu justícia de Cantavella, el 1311, manant que el cadàver de Miquel de Puigvert, en aquest lloc penjat, sigui baixat de la forca i enterrat.³² La concessió és donada a instància i suplicació de molts amics del sentenciat i, per tal fet, el monarca es digna a concedir un privilegi com aquest, la qual cosa ve a ratificar-nos la certesa que, quan no hi havia llicència especial, els cossos continuaven insepulc i suspesos de la forca, per «exemple als altres».

En el cas particular del castell de Tona, el batlle s'encarrega de deixar ben clar que aquest gaudeix de tota la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi, excepte penjar els delinqüents, *excepto «penjar», vel saltem citra penam ultimi supplicii sive mortis*, és a dir, infligir l'últim suplici: la mort, però el batlle senyorial sí que pot castigar els lladres, amb la pena corresponent al delictes comès. Guillem d'Avencó, lloctinent del veguer, respon que mai no fou vist ni sentit que allí hi hagués costell. Que, en realitat, l'han posat de nou i no només per als crims menors, sinó també per als majors. Com que deixien els malfactors tants dies al costell, la pena soferta pot conduir-los fins a la mort, de manera que, aleshores, el costell es converteix en patíbul i, per tant, cauen fora de la llei, perquè el castell de Tona no té suficient jurisdicció per tenir ni forques ni costells. Cal, doncs, constatar com hom podia equiparar el costell a la forca i, d'aquesta forma, discutir-ne la legalitat, sempre. A continuació, encara es reforça més l'argument dient que és cert i notori que els crims menors i altres penes es poden solucionar sense necessitat de patíbul, tal com es feia antigament en aquesta castell. Bernat de Flor replica dient que, tant per dret com segons les consuetuds de Catalunya, el costell és només per a les penes menors; i, quin dubte hi pot haver en aquest aspecte quan el castell de Torelló i el del Brull tenen les mateixes jurisdiccions i gaudeixen alhora de costell als seus termes? De tota manera, el veguer continua insistint, negant que tinguin jurisdicció per aplicar la pena de mort.

Resulta evidentment força confús i, si repassem els bans més antics de la ciutat de Barcelona, així com les primeres ordinacions municipals, podem comprovar com les penes per delictes eren molt dures. El 1290, una crida pública s'enuncia en aquests termes: «que nul hom no gos dir mal de Déu ne de la nostra dona sancta Maria, ne de los sans, en joc de daus ne en altre manera. E qui contra açó farà, que hom lo men escobar ab de grans açots, tro al costell, e peys estia tot I dia al costell; o que pac CC sous...». Segons les ordinacions de la ciutat de 1301, les penes que cal aplicar al pastor encarregat del bestiar que entri en vinyes, horts i camps llaurats serà d'un sou i patirà cinc dies el costell; els que arrenquin arbres, oliveres o qualsevol altre fruïter pagaran 100 sous i penaran cent dies al costell;³³ com veiem, les penes no eren pas qualsevol cosa. Al contrari, podien assolir una veritable importància i ser extremadament doloroses, sobretot en èpoques de carestia, quan els més miserables havien de recórrer al furt per poder menjar quelcom, sense diners per redimir l'acte delictiu quan eren agafats per la justícia.

La conflictivitat jurisdiccional

Les continuades intromissions de les ciutats, geloses de salvaguardar llurs privilegis i encara de sotmetre més enllà del seu territori moltes de les seves prerrogatives, troben reflex gairebé a totes les Corts del segle XIV. Les tensions hi són ben presents; així, ja el 1300, a Barcelona, l'article XXI declara que els oficials reials i els

homes de les ciutats i les del rei no poden perseguir els malfactors sense emetre so, *emittendum sonum*, ni imposar-los cap dany injust. L'article següent aclareix que aquestes accions s'han de realitzar sempre amb el consentiment dels senyors i amb l'autoritat del rei.³⁴ El 1321, a les Ordinacions de les Corts de Girona, es manifesta que, si algun rústec, «*borderius*» *vel iuvenis homo*, o qualsevol cristià s'enfronta al seu senyor, no ha de ser defensat en contra del feudal ni pel rei, ni per cap infant, ni pels seus oficials, ni per prelats, ni per religiosos, ni per clergues, ni per rics homes, ni per cavallers, ni per ciutadans, ni pels homes de les viles. I en el cas que el pagès anés a viure a ciutat o vila reial, tampoc no es pot defensar, només en el cas que s'hagués redimit.³⁵

Però, evidentment, una qüestió era el que quedava acordat a les Corts i l'altra els interessos del tarannà quotidià. La voluntat reial d'imposar-se, com fos, a tota demostració ciutadana o nobiliària de força implicava reaccions immediates. D'aquesta forma, els exemples de conflictes jurisdiccionals són molt nombrosos, i els Registres de Cancelleria en són plens. Prenem-ne, doncs, tan sols uns exemples. El 1320, el rei Jaume es dirigeix a Francesc de Lillet, batlle general de Catalunya, en relació amb el dret jurisdiccional del seu castell d'Eramprunyà, a causa del conflicte sorgit entre el batlle de la ciutat de Barcelona i el batlle del castell. D'una banda la ciutat assegura tenir tota la jurisdicció al teme castral, afegint que així por demostrar-ho per cartes reials; de l'altra, el batlle del castell diu que té la jurisdicció civil i d'altra competent, excepte el cas *in quibus mors vel membrorum mutilacio infligi debant*. Com hom pot suposar, el monarca ratifica l'al·legat del seu batlle.³⁶ Uns anys més tard, el 1326, Jaume II escriu al jurisperit barceloní Jaume de Montjuïc i a Bernat de Cabrera, procurador de Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, sobre una querella que tingué lloc entre aquesta noble dama i els seus predecessors, a raó de l'ús del mer i mixt imperi al castell de Cabrera i al lloc de Roda, així com als seus termes. Diu que allí té forques erigides on castigar els delinqüents, *tam per suspendium quan alia iuxta criminum qualitates*. Emperò, fa poc temps, aquestes forques han estat demolides violentament pels oficials reials, la qual cosa perjudica greument Marquesa. Per tant, envia el seu veguer i el seu procurador fiscal per certificar-se que, en veritat, la comtessa pugui exercir el mer i mixt imperi, o si, al contrari, li pertany a ell.³⁷

Si la situació, com veiem, és complexa al primer quart del tres-cents, passada la pesta es fa quasi insostenible. Els greuges de les ciutats a les Corts de Perpinyà, el 1350-1351, palesen clarament la conflictivitat, encara més agreujada per les contínues vendes per part de la Corona. Així s'expressa la ciutat de Lleida: «que com vos, Senyor, aiats donades algunes jurisdiccions a Cavallers e a Nobles e a altres persones, sopliquen los dits Sindichs que aquelles deiats aplicar e tornar a Vos, segons que abans eren»;³⁸ i més explícitament ho trobem en els greuges especials de la ciutat de Barcelona: «es agreuiada la dita Ciutat en ço, quel Senyor Rey ha fetes diverses vendes e alienacions a diverses persones de jurisdiccions de castells, parròquies e altres Lochs situats dins la Vagaría de Barchinona e de Vallès e en la Batlia de Barchinona, e aço contra Costums e privilegis de la dita Ciutat, e entre los altres contra aquell costum scrit que los prohomens de Barchinona jutgen los homens en criminal, e contra l'altra qui conté que les Vagaries e Batlies qui són acostumades de respondre e ésser de la Vagaría e Batlia de Barchinona responen e sien de la dita Vegaría e Batlia, axí com fo antigament acostumat, perquè placia al Senyor Rey de reintegrar les jurisdiccions dels dits castells, specialment de la jurisdicció quel Senyor

Rey ha transportada en lonrat En Berenguer de Sent Vicens de Mogoda e de la jurisdicció quel dit Senyor Rey ha dada al honrat En Rembau de Corbera dalcunes parròquies, les quals són de la Batlia de Barchinona».³⁹

De la mateixa forma aixeca la seva queixa la ciutat de Manresa, en primer lloc per haver donat la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi del castell d'Oló de la vegueria de Bages al noble Ot de Montcada; en segon lloc per la concessió dels mateixos drets, excepte la pena de mort «e encara daquella si a diners tornava la meytat», del castell de Caules a Bernat de Talamanca, així com els del castell de Maians l'abat de Sant Benet de Bages; en tercer lloc, els del castell de lluçà a Pere de Fenollet, vescomte d'Illa i senyor de Lluçà i de sa Portella; en quart, els del castell de Toaner a Jaume des Far; amb què s'aconsegueix que la vegueria de Bages «sia molt estreta e minva de lochs hon haia jurisdicció», insistint altre cop en el mateix: «no deiats vendre, ne donar, ne en altra manera alienar les dites jurisdiccions, per tal com no solament es minva de vostra jurisdicció e dan de Vostra casa, ans es gran dampnatge de la cosa pública...».⁴⁰ Gran dany a la cosa pública i, a més, cosa que és encara pitjor, la impossibilitat d'aconseguir numerari de cap tipus a tots aquests indrets, a causa de les repetides alienacions.

Els casos semblans són repetitius a quasi totes les Corts de la segona meitat del tres-cents. Per la seva banda, el braç nobiliari i el de l'Església intenten, repetidament, no perdre llurs privilegis. El 1364, a les Corts celebrades a Lleida, el capítol 38 parla que de cap manera, només fent ús de l'Usatge. *Princeps nanque*, pugui el rei gaudir d'host i cavalcada fora dels seus llocs, en detriment de nobles i eclesiàstics; i un any més tard, a Barcelona, el capítol 91 exposa que tot el que es perdi a causa de la guerra serà tornat als seus propietaris «ab tots e sengles homens e fembres de qualque estament, condició e lig sien, ab mer e mixt imperi e tota altre juredicció e ab toto drets e privilegis e furs, costums e libertats los quals havien ans de la present guerra...»⁴¹ La indefinició de drets i de jurisdiccions porta el monarca al manament reial amb consentiment de la Cort, el 1372, a Tortosa, d'enviar a cada vegueria dues persones, «çó és, un savi en dret e un lech», perquè determinin qui exerceix la jurisdicció civil i criminal en les terres dels rics homs i barons;⁴² i, als capítols corresponents, el 13 reprèn el conflicte, dient que el rei no pot enviar comissaris en relació amb els delictes comesos, sinó els veguers, batlles i oficials ordinaris: acaba amb aquestes paraules: «E que lo present capítol sia entés sens perjudici, lesió e tota altra derogació de qualsevol dret e juredicció de qualsevol delts dits braces...»⁴³

Conclusió

Les darreries del segle incluen en el seu transcurs processos de signe contrari, perquè, com assenyala M.T. Ferrer i Mallol, comença aleshores la recuperació dels senyoriis alienats anteriorment. La historiadora situa el seu estudi principalment en el regnat de Martí l'Humà, que creà la base legal que hauria d'impedir la desintegració, quan declarà la inalienabilitat del patrimoni Reial,⁴⁴ però, tal com hem vist més amunt per al cas de Pere des Bosc, la reintegració a la Corona s'inicià ja en temps de Pere III. D'una banda, el rei venia drets jurisdiccionalis; de l'altra, cobrava el preu de les llucions, en una recerca constants de recursos. Una de les qüestions que ens posàvem era la de saber si als senyoriis feudals existien aquestes diversitats jurisdiccionalis i si així foren acceptades i imposades als pagesos, abans de la catorzena centúria. Per al cas del Maresme, comprovarem com, abans de la venda del privilegi de mer i mixt imperi del 1352, aquest no s'havia gaudit mai, i així queda palès i

defensat pels mateixos camperols, els quals passen gairebé un segle litigant amb els seus senyors.

Un document del 1456, interessantíssim, recull la sentència i executòria a favor dels procuradors fiscals i síndics de les parròquies de Vilassar i d'Argentona, a més de totes les escriptures antigues que proven que els senyors castrals només deteniren el mer imperi i l'alta jurisdicció arran de la compra de l'escrivà racional, i només uns quants anys, car més tard fou redimida per ells mateixos.⁴⁵ Però aquesta no és l'única constatació. Ferrer i Malloll explica⁴⁶ que a la major part de les capitulacions redactades pels llocs que es redimeixen hom demana la confirmació dels privilegis que ja tenia concedit cada indret abans de l'empenyorament o bé en temps anterior, i dona com a exemple, entre d'altres, el castell de Tona, dient que en temps de Guillema de Montcada —selge XIII— no estaven obligats a pagar remences, entrades, cixides, exòrquies, àrcies, cugúcies i altres servituds, és a dir, el camperolat de la Plana de Vic, almenys pel que fa a aquest terme concret, no havia conegut la implantació dels mals usos fins arribar els tres-cents.

Restava, per concloure, reflexionar sobre la incidència assolida per les vendes de mer i mixt imperi sobre la societat. Evidentment, el refús d'aquestes fou total, i l'èxit aconseguït per la monarquia en el moviment de restitució se sustentà sobre amplis sectors socials, pagesos i ciutadans. Que les grans ciutats s'interessessin en la recuperació del patrimoni no és quelcom estrany, perquè les conveniències de la Corona coincidien amb les de les urbs més importants, desitjoses de debilitar el poder econòmic i polític de la noblesa, encara que tement, sobretot pel que fa a Barcelona i Girona, el perjudici de llurs privilegis o veient-se a voltes mediatitzades pels interessos d'alguns ciutadans de l'oligarquia governant, convertits també en senyors jurisdiccionals. De la mateixa manera podem comprovar tensions provocades pels detenedors eclesiàstics de *senyorijs* respecte al tema de la redempció.⁴⁷

I quan ens plantejem quines devien ser les reaccions de la pagesia, hem de repetir, una vegada més, que aquesta no pot mai considerar-se de forma homogènia.⁴⁸ Per tant, les ambicions d'uns podien o no correspondre amb les dels altres. Per aquest fet, i com que a Catalunya el predomini dels pagaments de la redempció jurisdiccionals recaigué sobre els municipis afectats, s'articularen canals adients per organitzar les contribucions, que prengueren forma en les assemblees populars i els sindicats. Bona part dels habitants de cada lloc era contrària a la confirmació del sindicat, sobretot per la càrrega econòmica que representava. En aquest context cal ressaltar l'actuació dels remences, que juntament amb els grans nobles, cavallers i senyors de quadres s'oposaren a la redempció, fins i tot resistint-s'hi de forma violenta, com ho feren a la baronia de la Portella el 1397. El batlle general els someté posant-los dogals al coll i grillons a les cames i enduent-se el bestiar «de hòmens propis del dit noble —Bernat Galceran de Pinós— qui no volien fermar en lo dit sindicat».⁴⁹

Per tant, segons Ferrer i Malloll, l'opinió de la qual ratifiquem, les violències a què dona lloc la restitució del patrimoni contribuïren a crear un clima de tensió en el camp català que fou un clar precedent de la revolta armada dels remences. Que no acceptessin una nova càrrega pecuniària és força comprensible, car redimir-se de privilegis atorgats pels monarques no significava canviar llur situació d'homes adscrits a la terra i subjectes als mals usos,⁵⁰ és a dir, no venia a representar res de nou. De tota manera, com apuntàvem més amunt, les reaccions de força provenien de l'acaparament de privilegis per part dels senyors jurisdiccionals, que els utilitzaven per a l'extensió abusiva i gradual de formes no conegudes de sotmetiment. La volun-

tat i l'interès manifestats dels nous senyors del segle XIV en fer-se amb la possessió de la jurisdicció i l'imperi palesen la intenció d'exigir prestacions pecuniàries indegudes als habitants de llurs possessions, tal vegada sense augmentar els mals usos, però sí controlant de forma molt més rigorosa els homes i els béns. Curiosament, el principal inductor a tants moments crítics —el rei— es convertia en salvador de la pagesia, i havia cobrat d'antuvi uns privilegis gairebé teòrics per tornar a rebre diners, dels pagesos, per redimir el seu patrimoni. L'endeutament arribava a tots els estaments rurals, a poc a poc.

NOTES

¹ Ens plantejàvem aquesta problemàtica a la nostra tesi doctoral, de la qual extreurem l'exemple de Pere des Bosc. Veg. *El Maresme medieval. Les jurisdiccions baronals de Mataró i de Sant Vicenç/Vilassar (Habitat, Economia i Societat, segles X-XIV)*, Universitat de Barcelona 1987, Premi Iluro 1987 «XXIX Convocatòria de Monografia Històrica», Mataró (en premsa). Quan ens referim a punts concomitants amb els del mer i mixt imperi volem dir els relatius a diferents possibilitats privilegiades dins de la pagesia i les tensions i conflictivitat que aquestes provocaren. En aquest sentit, i també per analitzar les friccions entre ciutats, Església i noblesa, preparam una comunicació per al proper congrés de Les Corts a Catalunya, que es farà a Barcelona, amb el títol «Els greuges del sagramental a les Corts catalanes».

² L'Arxiu del senyor Ramon de Sarricra, marquès de Barbarà, al castell de Vilassar de Dalt, es troba en tràmit d'ordenació per un equip de catalogació format per M.D. López, P. Frago, J. Llopart, H. Palou i M. Sunyol, sota la nostra direcció.

³ M.T. Ferrer i Malloll, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccionals en els estats catalanoaragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, VII, Barcelona, 1970-1971, pàg. 351-491.

⁴ Usatge XCIV: *Quid iusticiam facere de malefactoribus datum est solummodo potestatibus, scilicet de homicidiis, adulteriis, de verediciis, de latronibus, de raptoribus, de bausatoribus, et de aliis hominibus ut faciant de illis sicut eis visum fuerit; truncare pedes et manus, trahere oculos, tenere captos in carcere longo tempore; ad ultimum vero, si opus fuerit, eorum corpora pendere.*

⁵ E. De Hinojosa, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, pàg. 124; i també a *Obras*, II, Madrid 1955, pàg. 35-323.

⁶ J. M. Pons i Guri «des ordenacions baronals», ponència presentada a el Col·loqui d'Ordenacions Municipals i Baronals, Valls 1986 (en premsa).

⁷ J.M. Pons i Guri, *Les ordenacions...*, cit., veg. nota anterior. Aclareix que els graus de jurisdicció provinents del dret romà —mer i mixt imperi— són una nomenclatura acceptada en la Cort de Barcelona el 1283, paràgraf 2n., cap. 1r. i capítol 2n.

⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó en endavant ACA, Registre de Cancelleria, a continuació *Reg. Canc.* 995, f. 172v-177: *...condempnatos ad suspensicem in eis ponere, et execuciones facere de eisdem, et alia dures manus, pedes et alia membra auferre, et alias penas corporales, maiores et minores, graviores et atrociores, ac maiores, quocumque nomine nuncuperentur inflingere quibuscumque, iuxta delictorum et excessum qualitatem, et prout michi et meis, ac officialibus et iudicibus meis et meorum videretur faciendum, ipsasque penas corporales tuiciens, quociens voluissemus et eim voluissent in peccuniam convertere et reissionis inde facere, prout mei et meorum placuisset voluntati, et prout michi et successoribus meis et officialibus meis et ipsorum in dictis castris, parrochiis et terminis melius visum esset expedire et de mei et meorum procederet arbitrio seu etiam voluntate...*

⁹ P. Bonnassie, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle Croissance et mutations d'une société*, Tolosa 1975-1976; trad. cat.: *Catalunya mil anys enverra. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XV*, Barcelona 1981, I, pàg. 196.

¹⁰ G. Duby, *La société aux XIe et XIIIe siècles dans la région mâconnaise*, París 1953, pàg. 256.

¹¹ J. Coroleu, J. Pella i Forgas, *Los fueros de Cataluña*, Barcelona 1978, pàg. 483; J.M. Font i Rius, «Mero y mixto imperio», *Diccionario de Historia de España*, Madrid 1968, pàg. 1024.

¹² *Cortes de Cataluña*, I 2a, part, pàg. 447-448 i 451.

¹³ Per a l'afermentament, a la plena i baixa Edat Mitjana, del nou tipus de propietaris burgesos o ciutadans, portadors de la nova mentalitat econòmica dirigida al guany, veg. G. Cherubini, *Signore, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo*, Florència 1974. Per a la substancial diversitat de comporta-

ment amb els senyors de l'alta Edat Mitjana, més atents al poder que al benefici, veg. V. Fumagalli, *Terra e società nell'Italia padana. I secoli IX e X*, Torino 1976, pàg. 158-159.

¹⁴ Aquestes consideracions es documenten àmpliament a Itàlia; ens remeten particularment a M. Montanari, «Mutamenti economico-sociali e trasformazione del regime alimentare dei ceti rurali», *Campagne medievali. Structure productive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*, Torino 1984, pàg. 147-173. Per a un exemple concret de voluntat d'apropiació senyorial i feudal per part d'un burgès barceloní baixmedieval, cal veure C. Cuadrada, «Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal: Pere des Bosc, ciutadà de Barcelona i la compra dels castells de Sant Vicenç i Vilasar (segle XIV)», «Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval», annex 3 d'*Acta Mediaevali*, Universitat de Barcelona, 1986, pàg. 179-199.

¹⁵ J.J. Busqueta, C. Cuadrada, «Els funcionaris regis i la seva implantació en el Pla de Barcelona i en el Maresme: Un grup social a la conquesta de l'entorn rural», *L'Avenç*, núm. 94, Barcelona 1986, pàg. 36-41.

¹⁶ Per als aspectes relatius a la història de Mallorca, cal veure A. Santamaria, «Mallorca del Medievo a la Modernidad», *Historia de Mallorca*, coordinada per J. Macaró Pasarius, Mallorca 1970; i, del mateix autor, «Mallorca en el siglo XIV» *Anuario de Estudios Medievales*, VII, 1970-1971, pàg. 164-238.

¹⁷ T. Montagut i Estragues, «Els funcionaris i l'administració reial a Catalunya (s. XIII-XIV)», *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana*, annex 1 d'*Acta Mediaevali*, Universitat de Barcelona, 1983, pàg. 19.

¹⁸ P. de Bofarull i Mascaró, «Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», *CO, DO, IN*, Barcelona 1847-1910, XXXI, pàg. 149, núm. 856.

¹⁹ ACA, *Real Patrimoni*, Inventari del Mestre Racional, núm. 883-891.

²⁰ Ídem., núm. 895 i 896.

²¹ Sobre la compra de les jurisdiccions, veg. C. Cuadrada, *Vers l'adquisició...*, cit., pàg. 194-196.

²² Els aspectes de control econòmic del senyoriu estan tractats a la nostra tesi, *El Maresme medieval...*, cit., a l'apartat 3r. de la 2a. part: «Els intents de redreç i explotació econòmica del senyoriu».

²³ ACA, *Reg. Canc.* 995, f. 172v-177: *Et videlicet, que propter guerram tunc vigentem inter vos et regem Castelle, oportebat vos pecuniam undique procurare, quem providere possetis equitibus qui continue stabant in frontieris regnorum Aragonum et Valencie, pro restituyendo conatur invadere regne et terras vestras, per terram et mare, et dampna inferre, que poterat pro quorum regnorum et terrarum vestrarum defensione, et ad satisfaciendum necessitatibus dicte guerre, (tot) et tante erant nobis necessarie quantitibus pecunie, quod non sufficiebat vobis subsidia que a vestris subditis tribuebantur, immo necessario non opportuerat et oportebat castro, villas et loca, iurisdicciones et alia iura vestra vendere et alienare...*

²⁴ Ídem: ... *ego et meis restitueremus et tornaremus vobis dictum instrumentum vendicionis inde per vos, dictum dominum Regem, michi et meis facte et alias cartas facientes dicta vendicione, seu faceremus inde vobis, dicto domino Rege et vestris, revendicionem pro consimili precio.*

²⁵ Ídem: ... *quascumque furcas et peticas et alia quamvis signe denotancia merum imperium et aliam quamcumque altam iuridicionem... affixas et appositus, vel affixa seu apposita quoquomodo pertinus, diruant, eveillant et ad perpetuum destruant...*

²⁶ Arxiu Patrimonial del marquès de Barbarà, en endavant SGV, pergamins, a continuació *perg.* 2-2-15 i 2-4-29.

²⁷ En relació amb l'aspecte visual dels elements repressius, veg. C. Cuadrada, «Per a una història del paisatge medieval: el mapa de Puigvert», article per a *Acta Mediaevalia*, Universitat de Barcelona, 1988, (en premsa).

²⁸ ACA, *Reg. Canc.* 240, F. 267.

²⁹ SGV, *perg.* 2-3-28: ... *a modo valeatis et vobis ac vestris sit licitum in eis, scilicet loco et locis de quo videbitur castellum sive custella erigere et tenere, ac delinquentes ibidem fustigare et eciam «açotare» ac flagellere seu flagellari et «açotari» et alia omnia fieri...*

³⁰ SGV, *perg.* 2-4-29.

³¹ Arxiu de la Catedral de Barcelona, en endavant ACB, *perg.* 1-7-3888.

³² ACA, *Reg. Canc.* 207, f. 131 v.: *Mandamus et dicimus vobis quatenus cadaver Michaelis de Podio viridi in dicto loco suspensi promittatis deponi a furca et tradi sepulture.*

³³ F. Carreras i Candi, *Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles XII a XVIII)*, BRABLLB, X i XII, pàg. 292-334 i 365-431, especialment pàg. 301 i 312-313.

³⁴ *Cortes de Cataluña*, I, pàg. 160.

³⁵ Ídem, pàg. 265.

³⁶ ACA, *Reg. Canc.* 246, f. 159: ... *asserent omnem iuridicionem civilem et alia ei competere in eodem castro et terminis exceptis casibus in quibus mors vel membrorum mutilacio inflingi debant.*

³⁷ ACA, *Reg. Canc.* 188, F. 42.

³⁸ *Cortes de Cataluña*, I, 2a. part, pàg. 419.

³⁹ Ídem, pàg. 431.

⁴⁰ Ídem, pàg. 438-439.

⁴¹ *Cortes de Cataluña*, II, pàg. 164 i 440.

⁴² *Cortes de Cataluña*, III, pàg. 158-159.

⁴³ Ídem, pàg. 239-240.

⁴⁴ M.T. Ferrer i Malloll, *El patrimoni...*, cit., pàg. 355.

⁴⁵ ACA, Reg. Canc. 3309, F. 87-92 v.

⁴⁶ M.T. Ferrer i Malloll, *El patrimoni...*, cit., pàg. 427.

⁴⁷ Ídem, p. 385.

⁴⁸ En relació amb l'aspecte de la diversitat dins del si de la pagesia, cal veure C. Cuadrada, *La pagesia medieval, una classe homogènia? (anàlisi de la condició social dels pagesos del Maresme, segles XIII-XIV)*, comunicació presentada al II Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 1986 (en premsa).

⁴⁹ M.T. Ferrer i Malloll, *El patrimoni...*, cit., pàg. 433 i nota 335.

⁵⁰ Ídem, pàg. 432. Qüestiona les hipòtesis de Vicens i Vives en relació amb l'augment de l'aplicació dels mals usos, procés que la redempció jurisdiccional hauria aturat veg. nota 31. No creiem que les vendes de privilegis accentuessin la servitud, però sí que provocaren altres tipus de control sobre la pagesia, veg., més amunt, notes 21 i 22.

